בס"ד

דרכי חינוך
בונים את דור העתיד

העלון לאברכי כולל, בני הישיבות ולכל לומדי התורה

האיחוד בחידוד

המאחד בקרבו חידודים ותשובות בהלכה ובאגדה

פרשת יתרו - תשע"א | גליון קנ"ד | שנה חמישית

לע"נ ר' שמעון יהודה בן הגה"צ ר' אברהם יעקב (זיידל) עפשטיין זצוקלה"ה

דבר תורה

"**זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ**". שמות כ' ז'.

כתב הרמ"א ביו"ד סי' רס"ה י"ב, "עוד נהגו לעשות סעודה ומשתה בליל שבת לאחר שנולד זכר, נכנסים אצל התינוק לטעום שם, והוא ג"כ סעודת מצוה". ונאמרו כמה טעמים למנהג זה, ובט"ז שם סק"ג כתב בשם הדרישה, שהביא מתשובת רבינו מנחם, שהוא תנחומי אבלים לתינוק על התורה ששכח, וזאת ע"פ מה דאיתא בנדה ל' ב', "..ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותן הימים... ומלמדין אותו כל התורה כולה... וכיון שבא לאויר העולם, בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכחו כל התורה כולה...", ועל שכחת התורה הזו, באים לנחמו.

ולפי טעם זה צריך לבאר, מדוע תקנו מנהג זה של תנחומי אבלים לתינוק דוקא בשבת, שאינו זמן לכתחילה לתנחומי אבלים, כדאיתא בשבת י"ב ב', "אמר רבי חנינא, בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת", ואף שבשו"ע אור"ח רפ"ז א' נפסק, "יכולים לנחם אבלים בשבת", כבר כתבו האחרונים שאין הכוונה לכתחילה, אלא בדיעבד, או למי שהולך כל יום, גם בשבת, וכפי שכתב המ"ב שם בשם האחרונים, "ועל כן לא יפה עושין אותן אלו שכל ימי השבוע אין הולכין רק בשבת".

בתפילת שחרית של שבת אנו מתפללים, "ישמח משה במתנת חלקו... ושני לוחות אבנים הוריד בידו וכתוב בהם שמירת שבת...", וצ"ב הלשון 'וכתוב *בהם* שמירת שבת', שהרי שבת הוא מחמש הדברות הראשונות, שנכתבו על הלוח הראשון, ולא נכתב על שני הלוחות, כפשטות לשון 'בהם'.

איתא במדרש, שכאשר משה השליך מידיו את הלוחות ושברם תחת ההר, וכל האותיות פרחו מהם, האותיות של 'זכור את יום השבת לקדשו' לא פרחו, אלא נשארו בלוחות השבורים.

וע"פ דברי המדרש הללו תירץ האמרי אמת, שלאחר שבירת הלוחות, נמצא שדבר אחד נשאר כתוב בשני הלוחות, מצות זכור את יום השבת לקדשו, שכח זה של 'זכור' שלא פרח, נשאר בידינו עד היום, ועל כן נקבע נוסח התפילה 'וכתוב בהם'. וזה גם מה שרמז הפייט בזמירות של שבת, בפיוט 'יום שבתון' (לרבי יהודה הלוי), "היום נכבד לבני אמונים... חקוק בשני לוחות אבנים", שהאותיות של מצות שבת עדיין חקוקים בשני לוחות האבנים.

בעירובין נ"ד א' איתא, "א"ר אלעזר, מאי דכתיב חרות על הלוחות, אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות, לא נשתכחה תורה מישראל...", שבלוחות הראשונות היה כח של נצחיות, שהזכירה תשאר לעולמי עד, שהתורה לא תשכח מישראל, אך מאחר והלוחות נשברו, אבד כח גדול זה ושכחת התורה באה לעולם. אבל ביחס לזכירת יום השבת, שאותיות אלו לא פרחו, כח נצחיותם נשארה בעולם, והשבת עומדת עם היהודי לנצח [ואומרים, שמצוי מאוד אצל קשישים שומרי תורה ומצוות, שכבר נשכח מהם הכל, אפילו את בניהם אינם מכירים, אבל את השבת הם זוכרים היטב, וכבר מבוקר יום ראשון הם מצפים ושואלים מתי יבוא שבת] .

היעב"ץ בספרו 'בירת מגדל עז' (ברכות שמים, תעלת הברכה העליונה, אות ט"ו), כתב, "בליל שבת שלפני המילה נכנסין אצל התינוק ואוכלין שם פירות ומיני מתיקה... וקורין אותה סעודה 'זכר', אולי הוא לשון 'זכרון' ו'זכירה', כלומר מפני ששכח את התורה שלמד במעי אמו...", ומוסיף היעב"ץ ומבאר הטעם מדוע קבעו מנהג זה לשבת, "...ואני אומר זכרהו מאחר שבא להשכיחו, וזה דוקא בשבת, לפי שנאמר בה ג"כ זכור" (ועיי"ש שמאריך בטעמים נוספים), וביאור דבריו, שמאחר והשבת הוא זמן זכירה, כלשון הפסוק 'זכור את יום השבת לקדשו', באים בשבת ומנחמים את התינוק, שידע שגדולה כחה וזכותה של השבת, שעל ידה הוא יוכל לעורר את תשוקתו הגדולה ללימוד וידיעת התורה, ואם יעשה כן, וילמד בעולם הזה, זאת נחמתו שיוכל שוב ללמוד את כל מה שלימדו המלאך במעי אמו ונשכח ממנו.

ודברי היעב"ץ עולים יפה עם מה שביארנו, שכח הזכירה של שבת גדול מאוד, והוא יועיל לזכירת התורה של התינוק, שבלימודו כל ימיו יחזיר לעצמו את כל מה שלמד ושכח.

ובנותן טעם להביא את דברי האריז"ל שהובאו בשער הכוונות, שאותם הכתרים שקיבלו ישראל במתן תורה ונלקחו מהם, בשבת קודש מלאכי השרת מחזירים אותם, שבשבת ישראל הם בבחינת הלוחות קודם שבירתם, ועל כן התורה שאדם לומד בשבת, לא שולט בו כח השבירה של הלוחות הגורם שכחה, וזה מה שרמז הפייט בזמירות, בפיוט 'כל מקדש שביעי' (לרבינו משה בר קלונימוס הזקן, והובא פיוט זה כבר במחזור ויטרי), "*זכרו* תורת משה במצוות שבת גרוסה...".

© כל הזכויות שמורות ל"איחוד בחידוד", מודעים לכתבים - מודעים לארץ ישראל

כתב חידה

על שם מעשי נקראתי,
ואת שארי הצלתי.

בכינויי נתכנו שלשה,
וכדוגמתי עוד שמונה.

בנערותי שונה הייתי משכמותי,
ובבגרותי לא נהגתי כדוגמתי.

מי אני?

רמז: דמות הקשורה לפרשה

תזכורת: הקשר בין הדמות לפרשה הוא בהזכרתה או ברמיזתה בפרשה או בפרש"י

מעשה רב

ראובן, היושב במזרח בית הכנסת, מקפיד מידי תפלת ערבית להסיט את הוילון ע"מ לכסות את החלון שלפניו, לשמעון ידידו שהתפלא על כך שלמרות שאין החלון פונה אל עבר בתים ובזמן שאין שמש, ג"כ מקפיד לסגור הוילון, השיב ראובן, אני עושה כך משום שאין להתפלל כנגד 'מראה'.

התפלא שמעון, הלא החלונות בביהכ"נ אינם כה חלקות ומלוטשות כמראה, וממילא הדמות אינה משתקפת בצורה ברורה.

מה גם, שראינו רבים וטובים שמתפללים באולם שמחות, ולא חששו לכך שבבואתם משתקפת בבירור על המראות הפרוסות מקיר לקיר, ולא שמענו לחכמים שהעירו על כך.

עוד הוסיף לטעון, שבבית כנסת יש טעם נוסף לסמוך להקל, משום שאין החלונות עשוים לשם מראה, ואם נבוא להחמיר גם בכך, נצטרך להחמיר מלהתפלל במקום שיש כריכות ספרים חלקות, או שולחנות פורמייקה, וכל כיו"ב.

השאלה היא, הצדק עם מי ?

לחכימא ברמיזא

בשבת (י' א') איתא, "תנא להו... ויעמד העם על משה מן הבקר ועד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כולו, תורתו מתי נעשית, אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית".

לפי"ז יש צורך ליישב עובדא באדם גדול מסוים.

התדע מיהו ?

[ואם תדע את מי ביקשו לנדות עם היותו חריף בתורה, תגלה מיהו].

מבין חידות

היכן מצינו ש'בית הוראה' ו'בית דין', רצוי שלא יהיו באותו מקום.

מענייא דסדרא

"ממצוא חפצך ודבר דבר, דיבור אסור, הרהור מותר" (שבת ק"נ א').

היכן לכאורה נרמז בפרשתינו להיפך מדין זה.

לעילוי נשמת רבי מרדכי בן נורמה ז"ל אזרק

משיב דבר

אין להכריע בשום פנים ואופן על פי הכתוב כאן הלכה למעשה

תשובה ל"מעשה רב"

בתשובה לשאלה, האם מי שאמר 'עלינו' עם הציבור תיכף אחר שסיים שמו"ע, אם יחזור לאומרו כשמגיע אח"כ למקום אמירתו בסדר התפילה.

הנה יש לברר כמה פרטים בעובדא זו: א) מקור הדין שכשהציבור אומרים 'עלינו' צריך לומר עמהם'; ב) אם לצורך זה מותר גם להפסיק בין תפלת י"ח לנפילת אפיים. ג) אם יש חסרון באמירת 'עלינו לשבח' ב' פעמים בתפילה, כשיש צורך בכך.

א) איתא בשו"ע או"ח סי' ס"ה ס"ב, "קרא ק"ש ונכנס לביהכ"נ ומצא צבור שקורין ק"ש, צריך לקרות עמהם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם חבריו, וה"ה אם הוא בביהכ"נ ואומר דברי תחנונים או פסוקים במקום שרשאי לפסוק, אבל אם הוא עסוק במקום שאינו רשאי לפסוק, כגון מברוך שאמר ואילך, לא יפסיק, אלא יאמר התיבות שהוא אומר בשעה שהצבור אומרים פסוק ראשון, בניגון הצבור, שיהא נראה כאילו קורא עמהם".

ועי' בט"ז שם, שמביא בשם הב"ח, שגם בפסד"ז מפסיק לזה, ומסכים עמו. ומביא שם עוד, שלדעת הב"ח, אפי' בברכות ק"ש מפסיק כדי לקרותו עם הציבור, אבל בזה חולק עליו הט"ז, ע"ש טעמו. אמנם במג"א בסק"ד מעתיק את דברי הב"ח שגם בברכות ק"ש מפסיקין, ולא השיג עליו, ומשמע שמסכים לדבריו. ועי' במ"ב שם סק"א בשם האחרונים דבברכת ק"ש וישתבח ובפסד"ז, יש להפסיק כדי לקבל עול מלכות שמים עם הצבור, אבל בברכות של ק"ש, וכן בין הפרקים, לא יפסיק כלל, אלא יאמר אותן התיבות בניגון כמו שהצבור אומרים ק"ש.

ב) וע"ש במ"ב סק"ט שכתב, "וה"ה שאר דבר שהצבור אומרים, כגון תהלה לדוד או עלינו, קורא עמהם, שכן דרך ארץ". ולכאו' הם ב' טעמים נפרדים, שבק"ש הטעם מצד 'קבלת עול מלכות שמים', שלא יראה כפורש מזה, דומיא דמאי דאשכחן בסי' צ' ס"ח, שלא לעבור חוץ לביהכ"נ בשעה שהצבור מתפללים, "מפני שנראה ככופר, כיון שאינו נכנס להתפלל", ואם כי כאן אינו ממש כן, שהרי נמצא בתוך ביהכ"נ, ומ"מ לפרוש מהצבור[3] בדבר שהוא קבלת עומ"ש, חמיר טפי[4]. ובשאר דברים שהצבור מתפללים, הוא רק מצד דרך ארץ, וכעין מה דאיתא במסכת דרך ארץ רבה פ"ה, "לא ישמח אדם בין הבובים וכו' ולא יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים, כללו של דבר, אל ישנה אדם דעתו מדעת חבריו וב"א".

ג) ונראה, דהדין להפסיק באמצע פסד"ז, קאי רק אק"ש, דיש שם ענין "שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם חבירי", משא"כ יתר הדברים, שמשמעות הפוסקים שהוא רק מדין דרך ארץ, וכמו שהביא במ"ב בסק"ט, לזה אין היתר להפסיק. שו"ר שנשאל בזה בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' ח' אות ד', והשיב בקצרה, "בודאי לא [להפסיק], שהמנהג לומר עלינו עם הציבור, נובע מדברי המחצה"ש (סוס"י ס"ה), ושם מוכח דאין להפסיק, רק לענין ק"ש שם פלוגתא, ע"ש".

ד) ואולם לכאו' יש מקום לומר דעלינו לשבח חמיר מאשרי, ודמי לק"ש, דהא לקמן בסי' קל"ב כתב המ"ב בסק"ט, "ואנחנו כורעים, וצריך לכרוע שלא יהיה נראה ככופר ח"ו", הרי שדמי לק"ש גם בזה, וכן יש לדקדק ממש"כ בהגהות בית מאיר באו"ח סי' ס"ה, על מש"כ במג"א בשם הראשונים, דה"ה שאר דבר כגון תפלה לדוד, כתב בבית מאיר, "ומכ"ש עלינו לשבח שיש בו השתחויה למקום".

שו"ר ברבבות אפרים ח"א סי' קט"ו בשם מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א, דמחלק בין מודים לעלינו, דבמודים כל הציבור כורע ברגע אחד, משא"כ בעלינו, כל אחד כורע בהגיעו ל'ואנחנו כורעים', לפי"ז ה"ה דק"ש חמיר טפי דהוא באותה שעה, וע"ע בלשון המ"ב בסי' ק"ט סק"ג, וסק"ה. ונ"מ להקל בזה כדעת הב"ח והט"ז והמג"א לענין הפסקה בפסד"ז וכמשנ"ת, אולם במנחת יצחק הנ"ל משמע דדוקא בק"ש אמרינן הכי.

וכעת ראיתי בשבט הלוי ח"ט סי' א' אות א', המביא שבכה"ח מעיד דמנהג העולם להחמיר גם בק"ש, וכתב ע"ז,"ואולי לא כתב כן רק למנהג אחינו בני ספרד, אע"פ שכמה גאוני אשכנז אסרו ג"כ אפי' בק"ש", הרי שגם בק"ש לא ברור להקל. וע"ש עוד, שכותב לענין אמירת י"ג מדות באמצע פסד"ז, ד"הגם שנקל בק"ש משום קבלת עול מלכות שמים, אכתי א"א להקל בעניית י"ג מדות כמובן, גם אינו דומה לעניית אמן, שהקילו הפוסקים בפסד"ז, דעניית אמן מהותו קבלת הדברים וחיוב עניה, משא"כ שאר עניות כמו י"ג מדות[5] [שו"ר בשו"ת עץ החיים להגר"ש קלוגר זצ"ל, סי' נ', שכבר כתב שלא להפסיק לעניית י"ג מדות, כיון שאינו חיוב כשאר דבר שבקדושה].

ובתשו' נוספת בח"ז סי' י"ב אות ב', לענין אמירת ויהי בנסוע וכו' כשהציבור כבר אומרו, והוא עדיין באמצע אמירת תחנון, כתב, "לפענ"ד דלא יפסיק לאמירת ויהי בנסוע, דאין להפסיק באמצע אמירת תחנון רק לדבר שבקדושה ממש, עי' שע"ת ר"ס קל"א[6], ואמירת תחנון חמור פי כמה מאמירת ויהי בנסוע, שהוא רק מנהג בעלמא".

ה) וראיתי בשו"ת קנה בשם (להג"ר מאיר ברנסדורפר זצ"ל) ח"ב סי' ח', שנשאל בכעין נדו"ד, ואחר דשקיל וטרי בחלק מהדברים שזכרנו, כתב, "ולפ"ז נראה לכאו' דבכגון דא יאמר עלינו פעמיים, דהיינו שיאמרוהו ביחד עם הציבור משום דרך ארץ, ושוב יאמרוהו לאחר סיום תפלתו לפני סדר התפלה, אלא דאכתי שי' מקום עיון בזה, אם נכון להפסיק באמירת עלינו בין התפילה לתחנון, ולכאו' נראה דלפמ"ש המ"א (קל"א סק"א) דבתחנות מותר להפסיק דהעיקר שלא להפסיק בדברי אחרים לגמרי, וכ"ה במ"ב (שם סק"א), א"כ נראה דאמירת עלינו ביחד עם הצבור לא גרע משאר תחנות וכו', אלא דבדברי שאר האחרונים, השע"ת, ובסי' כה"ח (שם סק"ב) וכו' מוכח דאין מן הראוי להפסיק בין תפלה לתחנון, רק לדיש ולברכו ולכל דבר שבקדושה, וא"כ נראה לפי"ז דאמירת עלינו עם הצבור, דאינו אלא משום ד"א, שזה אינו רק כשהוא עצמו אינו עוסק אז בתפלה וכו' משא"כ כשהוא עומד באמצע סדר התפלה, ולפי סדר התפלה צ"ל תחנון לאחר התפלה, דכולה כעין תפלה אריכתא הוא, ואין מן הראוי להפסיק בדבר אחר, א"כ ליכא בזה העדר דרך ארץ אם לא יאמרנו ביחד עם הציבור, וכן דעתי נוטה בזה להלכה למעשה".

ו) ונראה לסמוך קצת ראיה שאין לומר ב"פ עלינו בסמוך בזה אחר זה, ממה שמצינו בש"ך יו"ד סוס"י רס"ה, "כתוב בהגהות מנהגים, שמלין קודם עלינו לשבח, וכן המנהג", והיינו שהמנהג לומר תמיד 'עלינו'במילה', ולפיכך כשעושין מילה בביהכ"נ לאחר תפלת שחרית, או מוסף בש"ק, ממתינין עם אמירת עלינו[9], עד לאחר הבריתי[9].

תשובה ל"לחכימא ברמיזא"

בתשובה לשאלה, מיהו האדם גדול שיש צורך ליישב עובדא דידיה עם מ"ש ברכות פ"ד מט"ו, "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. וכבוד חברך כמורא רבך".

המדובר הוא ברב עמרם, כדאי' בב"מ כ' ב', "א"ל רב עמרם לרבה, היכי פשוט מר איסורא מממונא... א"ל, תרדא, שטרי חליצה ומיאונין תנן". פרש"י "תרדא. משועמם". וצ"ע היכי התבטא כן, וגם חזינן מה עלתה ש"פקע ארזא דבי רב". וראיתי חידוש נפלא לתרץ זה, בספר 'כבוד חכמים' (להגרצ"א קאליש זצ"ל), מאמר נ"ד, שכתב די"ל ד'תרדא' הוא נגזר מתיבת 'טירדא', וכדמצינו כה"ג אותיות המתחלפות ב"ס טובא, וזה שאמר לו 'תרדא', בא לומר לו, שאגב טרדתו לא דק בדברי המשנה, ואדרבא בא להליץ עליו.

ולפי דבריו י"ל המשך דברי הגמ', דנתווכחו ביניהם בשל מי נגרם שבירת 'ארזא דבי רב', "מר אמר משום לתאי דידי פקע, ומר אמר משום לתאי דידי פקע". פרש"י, "מר אמר וכו' בשביל מזלי שקינא על שגדפתני", דהיינו שרב עמרם טען שבשביל שגדפו ואמר לו 'תרדא' נגרם זה, "ומר אמר [היינו רבה] משום לתא דידי פקע", פרש"י, "שהשבת על דבריי לביישני בבית המדרש", ולכאו' אינו מובן, מנ"ל לרבה מהו הגורם. אמנם להנ"ל י"ל כך, דרב עמרם אמנם חשב ד'תרדא' שאמר לו, נתכוין לגדפו ולומר לו 'משועמם', ואילו רבה לא נתכוין אלא לאמר לו במובן של 'טרדא', ולכן בטוח היה בזה, שהטעם שנשבר ארזא דבי רב, הוא בשביל שלא נזהר רב עמרם בשאלתו.

והרמז: מי שבעָטְיוֹ מט יסוד ביהמ"ד, כמשנ"ת במהמשך שם, "א"ל תרדא... פקע ארזא דבי רב... ומר אמר משום לתאי דידי פקע". פרש"י, "פקע ארזא דבי רב, נשבר העמוד שביהמ"ד נשען עליו. ומר אמר משום לתאי דידי", "השבשת על דבריי לבישיני בביהמ"ד". ויתכן שהיה הרמז בזה, שרבה היה העמוד הרוחני שביהמ"ד נשען עליו, ופגיעה בו גרמה להתערערות העמוד הגשמי שביהמ"ד נשען עליו.

תשובה ל"מבין חידות"

בתשובה לשאלה, מאיזה מנהג רבים מישראל, הנהוג באחד ממועדי השנה, ניתן ללמוד באיזה סוג טביעה טבעו יוצאי חלציו של פרעה[10].

המדובר הוא במנהג אמירת הפיוט 'מעוז צור' הנאמר בחנוכה, שכתוב בו, "חיל פרעה וכל זרעו ירדו כאבן במצולה", שטבעו כדין ה'בינונים' לפמש"כ רש"י (ט"ו ה'), ומקורו מהמכילתא, "כמו אבן, ובמקום אחר צללו כעופרת, ובמקו"א יאכלמו קקש, הרשעים כקש... בינונים כאבן...".

אמנם צ"ב מאין מקור בעל הפיוט[11], וראיתי בס' גבורת יצחק (להגרא"י סורוצקין שליט"א) חנוכה עמ' קנ"ה, שכתב, "צ"ע בלשון וכל זרעו, דאם קאי רק על אותן שרדפו אחרי בנ"י, הלא כולן בכלל חיל פרעה, ואי קאי על אותן מצריים שנשארו במצרים, וכמ"ש רש"י בפ' בשלח (י"ד כ"ב)... הרי אותן לא נטבעו בים. ועוד צ"ע, דרש"י בפ' בשלח הביא מהמכילתא דהרשעים טבעו כקש... ודוקא הבינונים ירדו במצולות כמו באבן, וא"כ איך אומרים וכל זרעו ירדו כאבן במצולה, כשרק הבינונים ירדו כאבן במצולה, וצ"ע".

תשובה ל"מענינא דסדרא"

בתשובה לשאלה, בהא דאיתא בהוריות (י"ג ב'), "חמשה דברים משכחים את הלימוד...", היכן מצינו לכאורה בפרשתינו, דבר שהוא 'קשה לשכחה', ואעפ"כ לא חששו לו.

התשובה היא, במה שנאמר בפרשתינו (י"ד ל'), "ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים", דהנה לפי פשוטו משמע, שהיו בני ישראל מסתכלים במצריים כשהם מתים על שפת הים, אע"פ שהדבר 'קשה לשכחה', וכמבואר בהוריות (שם), "עשרה דברים קשים ללימוד, ...והמסתכל בפני המת"[12].

וכן איתא במכילתא בפרשתינו (פרשה ו'), "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, מפני ארבעה דברים ראו ישראל את מצרים מתים, ...וכדי שיהיו ישראל נותנים עיניהם בהם, ומכירים אותם, ומוכיחין בהם..", (וכעי"ז בפדר"א פמ"ב, עי' להלן), הרי שהיו ממש מסתכלין בהם, ולא בראיה בעלמא.

ולכאורה יש לבאר בכמה פנים:

א. ע"פ המבואר בהמשך דברי המכילתא שם, "וכי מתים היו, אלא מתים ולא מתים, כענין שנאמר (בראשית ל"ה י"ח) ויהי בצאת נפשה כי מתה, וכי מתה היתה, אלא מתה ולא מתה". וכעין זה איתא בתרגום יונתן בפסוק הנ"ל, "וחמון ישראל ית מצראי 'מיתין ולא מיתין' רמאין על גיף ימא".

הרי מבואר, שבאמת לא היו המצריים מתים ממש באותה שעה, אלא גוססים היו, וא"כ ליכא משום הסתכלות בפני המת.

איברא, שעדיין לא מיושב לפי פשוטו של מקרא, דמשמע שהיו כולם מתים ממש, וכן איתא בזוהר כאן (בשלח, עמ' ו"ג ב').

ב. אולי י"ל, דכל האיסור להסתכל בפני המת, הוא דוקא במת מישראל, אבל במת עכו"ם, לית לן בה, דחשיבי 'עם הדומה לחמור', וכדקיי"ל גם בימות (סי"א א'), "קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באהל", שנא' ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, אתם קרויין אדם, ואין העובדי כוכבים קרויין אדם".

וא"כ י"ל לכאורה, דה"נ לא שייך בהם כלל ענין זה של 'משכח לימודו', כיון שכל ענין זה יסודו לכאורה במשיכת כח הטומאה מן המת, והשפעתו על המסתכל בו, והוא ע"פ מש"כ ב'תורת חיים' בסנהדרין (צ' א', ד"ה וזה), שענין האיסור להסתכל בפני רשע, שוה לענין האיסור של הסתכלות בפני המת, "וזה טעם מה שאמרו אסור להסתכל בפני רשע, כי גורם לעצמו מדת השכחה, ע"י רוח הטומאה שהוא מושך ממנו, אבל המסתכל בתלמיד חכם וצדיק, כיון שמעשיו הטובים חקוקין על פניו, כמש"כ הזוהר בפרשת ואתה תחזה, לכך המסתכל בו, זוכה נשכחות, (ו)טוב לו כי מושך ממנו עליו רוח קדושה, וכמ"ש גבי דוד המלך, שכל המסתכל בו היה זוכר נשכחות, מדכתיב וטוב ראי.

ועוד, דרשעים אפילו בחייהם קרויין מתים, והמסתכל בפני מת קשה לשכחה, משום רוח מסאבא שעליו, אבל דוד המלך חי הוא וכמו שכתב דוד מלך ישראל חי וקיים, לכך ראיית פניו טוב היה לזכרון".

הרי מבואר, דענין הסתכלות בפני המת ובפני רשע שוין הם. ומבואר שעמדה לו חמה, עד שעשו דמות חמה על קברו, כמ"ש רש"י ביהושע כ"ד ל', ובשופטים ב' ט', ע"ש. וע"ע הערה הבאה.

8. ומעטם הוא צ"ע ב'קידוש לבנה' שנהוג לאומרו אחר תפלת ערבית, למה אין ממתינין עם אמירת עלינו עד אחרי קידוש לבנה. שו"ר מובא שבסו"ס ברכת החמה, בהנהגות החזו"א, שאמר ברכת החמה קודם 'עלינו' של שחרית.

9. ויש לתת טעם לזה, דדמי למודים מודים דמשתקין אותו, דזיל בתר טעמיה, וכעי"ז עי' בט"ז סי' ס"ט סק"ב, שכתב, "בב"י בשם המנהיג כתב בזה (בענין פורס על שמע), אבל אם לאחר ברכו באים מיד, ולא פתח החזן ביוצר, והם לא פירסו על שמע, יחזור ויאמר להם ברכו כו', עכ"ל, והוא תמוה מאד, דזה דומה לאומר מודים מודים דמשתקין אותו". וע"ע סוכה נ"ג ב', ובמג"א סי' ס"א סק"ט, ובשו"ת חשב האפוד (להגר"ח פדווה זצ"ל, גאב"ד לונדון), ח"א סי' קל"ט.

ולפי"ז נראה לומר עוד, דבן אשכנז המתפלל במנין בני ספרד, וכן בני ספרד המתפללים במנין בני אשכנז, אע"פ ששאר התפילה מתפלל כסדרו, מ"מ עלינו יתפלל עם הציבור לפי מנהגם, אם לאחר ובאל"צ, או בסוף התפילה, דאל"כ קרוב שיהא בכלל 'האומר מודים מודים'. שו"ר שכ"ד הגרש"ז זצ"ל, ובידל"ח הגרח"ק שליט"א, הובאו דבריהם בס' אשי ישראל פכ"ו סקמ"ז.

אולם ראה זה חדש, מצאתי בא"ר סי' רל"ז אות ד' שכתב, "שמעתי שנהג זקיני הגאון ז"ל, שאמר עלינו עם הציבור אף שכבר אמר עלינו...", ומשמעות הענין שם, דזה היה בכה"ג בדומה למש"כ, ומבואר דלא חש מצד מודים מודים, וכנראה דיש לחלק, כיון דנוסח עלינו לשבח אחרי שאומרו עד גמירא אינו דומה לברכו וכו' שהוא נוסח קצר דהוא דומה ממש למודים מודים.

10. בס' נר מצוה, במדור 'אורה ושמחה', מבאר, "חיל פרעה, עשה"כ מרכבות פרעה וחילו, כל זרעו, ר"ל, כל זרע מצרים".

ואולי מבאר כך, משום שלא מובן מה הרבותא בזרע פרעה, שראה הפייטן לציינו.

11. חיפשתי מתי חובר פיוט קדמון זה, אשר זכה להתפשט בישראל לכל הדורות, ולא מצאתי.

ונודה מאד למי שיודע פרטים בזה, וכן למי שיודע מקור דברי הפייטן כאן, שיודיענו דבר, להגדיל תורה ולהאדירה.

12. אף דבגמ' שם מנו דבר לזה בין הדברים שהם שהוא 'קשים ללימוד', אבל בפשוטו זהו כענין 'קשה לשכחה' שהזכירו בגמ' שם קודם לכן, ואמנם דברש"י שם פירש דענין 'קשים ללימוד', היינו שהוא 'קשה לשמוע', אבל י"ל, דכשם שהוא קשה לשמוע, כך הוא קל לאבד מה ששמע כבר, וכן מבואר להדיא במ"ב סי' ב' סק"ב דהמסתכל בפני המת הוא 'משכח לימודו'.

13. שו"ר אריכות בכ"ד בקונטרס 'ויעש העץ' (להגר"מ גוטליב שליט"א, תשס"ח, עמ' ל"ז), שהוכיח כן בטוטו"ד מכמה דוכתי [ותשו"ח להר' ש. כהן שליט"א שהעירנו לדברין]. ואמנם שם כתב בפשיטות דאף ברשעי עכו"ם שייך הענין לאחר מיתתם, ולא עדיפי מרשעי ישראל לאחר מיתתם, ודלכן נתלו בני המן קטועי ראש, עיי"ש, ולהלן בשם ספר 'זכירה', ואכמ"ל.

14. ועי' בתורה תמימה בפרשתינו י"ד י"ד הערה ז', ובארוכה בספרו 'תוספת ברכה' בפרשתינו, מה שהביא לדון באחד שנשבע שלא יראה פני חבירו, אם מותר לראותו לאחר מיתתו. ועי' בקונטרס ויעש העץ הנ"ל מה שהביא בזה.

15. ומיהו למה שפירש רש"י בהוריות שם, דענין המסתכל בפני המת שהוא 'קשה לשמוע', א"כ אף אם נכלל בזה שהוא גם 'קשה לשכחה', שזה אינו שייך קודם מתן תורה וכנ"ל, אבל מיהא מצד שקשה לשמוע לכאורה היה מקום ליזהר בזה גם קודם מתן תורה, והרי כל מה שיצאו ממצרים ונקרע להם הים, משום שהולכים לקבל התורה.

16. ומה שצריך הבנה מדוע רש"י כותב ושונה ומשלש דבר זה, בכ"ד י"ד, וכ"ה ל', עיין ביאור נפלא בגליון ל"ו, פרשת ויקהל ס"ח, בדבר תורה.

17. עיין בגליון צ"ג, פרשת דברים ס"ט, בתשובה לכתב חידה, שהארכנו לבאר אם מלכי מדין היו מלכים או נסיכים.

18. והטעם שלא הוזכר בשמו, אלא רק בשם אביו, כתב הרד"ק ש"ם, "לפי שהיו נודעים בשם אבותם יותר משמותם, לפיכך לא חשש להזכיר שמם". ובאברבנאל ביאר באופן דומה, "להיותם נכרים מפאת אבותיהם יותר מפאת עצמם".

19. ואופן כלכול המלך, נחלקו בזה רבותינו, לדעת הרד"ק וכ"פ במצר"ד, אותו הנציב היה גובה המס מיושבי אותו החבל והמחוז, ובכסף זה היה מכלכל את המלך. אך לדעת האברבנאל, תפקיד הנציב היה אחרת לחלוטין, לא היה לו כלל חלק בענייני המס וגבייתו, אלא תפקידו היה לדאוג שבמקום המצאותו של המלך, לא יחסר מאומה וכפי שנבאר. שהרי במקום מגורי המלך, באים אנשים רבים בשביל ענייני המלוכה וכו', ולכך נוצר מצב של חוסר באוכל, שהרי מחוז מגורי המלך, אין ביכולתו לספק מזון מרובה כשיעור כל האורחים והשרים ומשרתיהם ומשרתי משרתיהם וכו', וא"כ בהכרח שהשער יאמיר ובעיר המלוכה לא יהא מספיק אוכל. לכך שלמה המלך בחכמתו מינה י"ב נציבים, שתפקידם היה לרכוש עבור המלך ומאוצרותיו, את המזונות הדרושים למלך וצבאיו ואורחיו וכיוצ"ב, וכל נציב קנה במקום מושבו חודש אחד בשנה, ועי"ז היה שפע של מזון בעיר המלוכה.

ומוסיף האברבנאל לבאר, שלפי חשבון זה יצא, שבאותו מחוז שקונים ממנו בחודש המדובר, הרי יהא מחסור גדול, שבתקופה קצרה קונים שם את רוב הסחורה, א"כ מה הועיל שלמה המלך בחכמתו.

1. ויש להסתפק אם עובר ליד ציבור האומר 'קידוש לבנה', ושומע אומרים 'עלינו', אם צריך לומר עמהם.

מסתבר שא"צ, כי באותו ביהכ"נ שנמצא עמהם, ונראה כפורש מהם, צריך שיאמר, משא"כ שומע, בחוץ.

2. ואין בזה משום איסור גניבת דעת מצד מה שאינו קורא ק"ש באמת. א. משום שסגי במה שמראה שאינו פורש מן הציבור. ב. משום דצורך מצוה נקרא, עמש"כ בס' ניב שפתיים, ח"ב סי' י"ד.

3. כמובן, שזהו דין רק בציבור. אולם בשו"ת להורות נתן (להגר"נ גשטטנר זצ"ל), ח"א סי' ד', מעורר לענין מלמד בת"ת, בעת שתלמידיו קוראים ק"ש, "נכון שהמחנך יאמר עמהם פסוק ראשון, מטעם חינוך, כדי ללמדם שאם רבים אומרים ק"ש, צריך היחיד לומר עמהם".

[אמנם יל"ע אם שייך חינוך בכה"ג, שאין כאן רבים גדולים, וא"כ אין כאן חינוך במצוה כמו שהיא, ונחלקו בזה האחרונים, עי' מ"ב סי' תרכ"ח סקכ"ח, ובשעה"צ שם אות ל"ו, ובשו"ת תורה לשמה סי' ב' משמע, דקצת מצוה יש בזה, ועשו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סי' ק"ד, ואכמ"ל].

4. ובאשל אברהם (בוטשאטש) או"ח סי' ס"ה, כתב, "אין חשש שע"י מה שיראו שאין בידו הציצית יהיה נראה עי"ז שאינו אומר ק"ש עם הציבור, כי הרי א"צ שיהיה נראה כאומר כל הק"ש עם הציבור, רק ע"י שנראה שאומר עמהם פסוק ראשון די בזה".

5. שו"ר מש"כ באג"מ או"ח ח"ג סי' פ"ט, ע"ש.

6. קצ"ע, דלשון השו"ע שם, דמה שמקילין בכל דבר שבקדושה, הוא משום "דנפילת אפים רשות", ואולם בכה"ח שם סק"ב מביא שיטות שאמצע תחנון הוא כאמצע ק"ש, ואפשר דגם לענין סמיכות תחנון לשמונ"ע, וכ"מ קצת במ"ב שם סק"א, ואולי זה נחשב קצת המשך להתפלת שמונ"ע, וכן י"ל קצת ממש"כ במ"ב סי' ק"ח סק"ב לענין תפלת השלמה, דיאמרנה אחרי תחנון, אע"פ שגם בסק"א כתב, דתפלת השלמה צריך להיות בעודו עוסק בתפילה החיובית ע"ש.

7. נראה לומר טעם לזה, עפ"י מש"כ בא"ר סי' קל"ב סק"ג, בשם הכלבו, שמה שאומרים עלינו לשבח אחר קידוש לבנה, הוא משום דפני יהושע כפני לבנה ויהושע תיקן עלינו לשבח, ורמז יהושע בתוך התיבות, אם זה שהוא כפני לבנה, במה שחתם 'הושע', שהוא שם קטנותו, קודם שנוסף לו יו"ד, שהתיבות 'עלינו... שלא... ואנחנו... הוא...' רמוז למפרע תיבות 'הושע'.

והנה כידוע מש"כ דיהושע עשה חרבות צורים למול את ישראל, וע"כ כדי להזכיר זכותו על מצוה זו, נהגו לומר התפלה שתיקן [ובפרט שיש בה מענין הקשר בין ישראל לאבינו שבשמים, שה'מילה' היא מצוה שנכרתו עליה י"ג בריתות].

ואפשר דמטעם זה נמי נהגו ברכת החמה לומר עלינו, דמצינו זכות יהושע

לפי״ז שהסתכלות בפני צדיק, גם לאחר מיתה אפשר דלא שייך בזה הענין דקשה לשכחה[13]. ומאידך ברשע, דוקא מחמת כח הטומאה שבו. וא״כ סתם גוי דעלמא, דומה לבהמה, כי נפשו יורדת למטה, ואין שייך בו ענין כח הטומאה (אלא בחיי חיותו עכ״פ אם רשע הוא).

ואולם, אף אם נאמר דלא שייך ענין דהסתכלות בפני עכו״ם שמת, ואף אם היה רשע בחייו, אבל לדברי המכילתא והתרגום יונתן הנ״ל שעדיין היו המצריים עודם בחיים, אכתי צ״ב כיצד לא נזהרו בזה.

ועוד, דיעוין בספר ״זכירה״ (לרבי זכריה סימנר זצ״ל, ענין נטילת שחרית וענין שכחה, והובאו דבריו בספר ״תו יהושע״, שמירת הגוף והנפש, סי׳ ד׳ ס״ט), שכתב, דבין גוי ובין בהמה שוין, שגם בהם אסור להסתכל מטעם דקשה לשכחה.

ג. אולי י״ל שנהגו היתר, משום שיש בזה קידוש ה׳, דע״י שהיו מביטים במצריים שעל שפת הים, היו מכירין בגודל הנס, וכדאיתא בפדר״א (פמ״ב), ״ר׳ לוי בר סימון אומר, ביום הרביעי חנו ישראל על שפת הים מנגד לים, והיו המצריים צפים כנודות על פני המים, ויצא רוח צפון והשליך אותם והביא אותם, ואמרו, אלו פלטרין של פרעה, ואלו הנוגשים, היו מכירין כל אחד ואחד, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים״.

והלכך כיון שע״י שהיו מסתכלין בהם איכא קידוש השם, ליכא חששא (וכמשנ״ת כבר בגליון פ׳ בא בתשובה למעניינא דסדרא), וכיו״ב בהלכות היתר עגונה (עי׳ אהע״ז י״ז כ״ב), שמותר להביט טובא בפני המת להכירו, ואף ש״ל דהיתר עגונה שאני שהקילו בו בכמה מילי, מ״מ י״ל דכל צורך מצוה ליכא בית מיחוש.

ד. עוד יש לומר, דודאי לא היו מסתכלים בהם בהבטה, אלא דרך ראיה בעלמא, וכלישנא דקרא וירא ישראל וגו׳, וכמשנ״ת בארוכה בגליון הקודם (לפ׳ בא, בתשובה למעניינא דסדרא, עיי״ש), וכ״כ להדיא הנצי״ב במרומי שדה בהוריות שם, דבראיה בעלמא ליכא איסור[14], וכ״כ הגרח״ק שליט״א בשיח השדה בקונטרס הזכרון אות כ״ה.

ואולם בדברי המכילתא הנ״ל משמע שבאמת היו מסתכלין בהם, ולא בראיה בעלמא.

ה. עוד אפשר בפשיטות, שנהגו היתר ולא חששו לשכחה, משום שהיה זה קודם מתן תורה, ואף שנצטוו כבר באיזה פרשיות וכגון מצוות פסח, אבל הרי עיקר ענין שכחת תלמוד לכוארה שייך רק ממתן תורה ואילך, כיון שמקור האיסור לפנינו באבות (ג׳ ח׳), מדכתיב בפ׳ ואתחנן (דברים ד׳ ט׳), ״רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך״, ופסוק זה מדבר במעמד הר סיני, וכפי שמוֹרים המשך הפסוקים שם, וכמשנ״כ האבן עזרא והרמב״ן ושאר מפרשים שם[15].

תשובה ל״כתב חידה״

מי אני: ״חור [בן כלב ומרים]״.

דמות הקשורה: ״וַיַּעַשׂ יְהוֹשָׁעַ כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ מֹשֶׁה לְהַלָּחֶם בַּעֲמָלֵק וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה״. שמות י״ז י׳.

כשמי רשע ואב נציב – שכשמו של חור בן כלב ומרים, נקרא גם חור הרשע ממלכי מדין, וחור אביו של נציב החודש מהר אפרים בימי שלמה.

שחור היה בנם של כלב ומרים, כדאיתא בסוטה י״א ב׳ - י״ב א׳, וכפרש״י שמות י״ז י׳[16].

וכשמו נקרא חור הרשע ממלכי[17] מדין, כמפורש בקרא (במדבר ל״א ח׳), ״וְאֶת מַלְכֵי מִדְיָן הָרְגוּ עַל חֲלָלֵיהֶם אֶת אֱוִי וְאֶת רֶקֶם וְאֶת צוּר וְאֶת חוּר וְאֶת רֶבַע חֲמֵשֶׁת מַלְכֵי מִדְיָן...״, וחור זה היה רשע, שלחם בישראל והפקיר את בנותיהם לזנות להכשיל את ישראל, וכדאיתא בספרי במדבר קנ״ז ד״ה ואת, ששון כל חמשת מלכי מדין בעצה להחטיא ישראל, ולפיכך שוו בפורענותם.

וכן נקרא כשמו חור אביו של ראשון נציבי החודש, מהר אפרים, בימי שלמה, כמפורש בפסוק (מ״א ד׳ ח׳), ״וְאֵלֶּה שְׁמוֹתָם בֶּן חוּר[18] בְּהַר אֶפְרָיִם״, שהיה לו לשלמה המלך ״ב נציבי חודש, שכללכו את המלך ואת ביתו חודש בשנה, וכמפורש בפסוק (שם ז׳), ״וְלִשְׁלֹמֹה שְׁנֵים עָשָׂר נִצָּבִים עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, וְכִלְכְּלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ וְאֶת בֵּיתוֹ, חֹדֶשׁ בַּשָּׁנָה יִהְיֶה עַל אֶחָד (קרי: הָאֶחָד) לְכַלְכֵּל״, ופרש״י, ״כל סעודתו ומאכל הסוסים וכל צרכי היציאה״, וכביאור הרד״ק שם ועוד, שאותם נציבי חודש, היו גובים את המס מכל ישראל, כל אחד במקום שבו הוא היה ממונה כנציב, ובמה שהיה גובה, היה מכלכל את פרנסת המלך וביתו, חודש בשנה[19].

מלבד כינוי למיוחד בטיב – שכשמו של חור משמש כינוי לצמר נקי המיוחד בטיבו.

שחור הוא כינוי לצמר נקי המיוחד בטיבו, כדרשת חז״ל במגילה י״ב א׳ עה״פ באסתר א׳ ו׳, ״חוּר כַּרְפַּס וּתְכֵלֶת[20] אֶחוּז בַּחֲבָלֵי בּוּץ וְאַרְגָּמָן עַל גְּלִילֵי כֶסֶף וְעַמּוּדֵי שֵׁשׁ מִטּוֹת זָהָב וְכֶסֶף עַל רִצְפַּת בֹּהַט וְשֶׁשׁ וְדֶר וְסֹחֶרֶת״, שנחלקו רב ושמואל מהו ״חור״, שלחד מ״ד הוא מלשון חורים, שפרש להם מצעים העשויים נקבים נקבים. ולאידך מ״ד, ״מילת לבנה הציע להם״, ופרש״י שלכך נקרא חור מלשון חיוור (לבן).

ומהי מילת, במקומות רבים מצאנו שהוא דבר משובח, וכגון (בראשית ל״ז ג׳), ״...וְעָשָׂה לוֹ כְּתֹנֶת פַּסִּים״, ובשבת י׳ ב׳ איתא, שהיה זה ממילת[21], וכן פירש רש״י על הפסוק, שהכתונת פסים הוא לשון כלי מילת. וכן בכתובות קי״א ב׳, ״עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת, שנא׳ (תהלים ע״ב מ״ז), יְהִי פִּסַּת בֹּר בָּאָרֶץ״, שהוא דבר משובח. וכן בסנהדרין מ״ד א׳, במעשה עכן שלקח משלל העיר ירחו (יהושע ז׳ כ״א) ״...אַדֶּרֶת שִׁנְעָר אַחַת טוֹבָה...״, ולדעת רב הוא ״איצטלא דמילתא״, וכתב רש״י שם בד״ה איצטלא, לבאר מהו מילת, ״צמר נקי בן יומו״. וכן מצאנו בשבת נ״ד א׳, ״מאי כבוונות, שמכבנין אותו למילת״. ופרש״י, ״קושרים צמר סביבו ביום שנולד שצמרו נקי ומשמר צמרו שלא יטנף״. וכעי״ז ביחזקאל כ״ז י״ח ״... וְצֶמֶר צָחַר״, ובתרגום ״וְעַמַּר מֵילַת כְּבֵינָא״, ופרש״י שם, ״ביום שנולד הטלה וטיהרתו אמו בלחיכתה, עושין כסות ומכבנין אותו סביביו בקרסים כדי שיהא צמרו נקי״. ומילת זו המיוחדת בטיבה, נתכנתה בכינוי ״חור״ באסתר וכדלעיל.

ממה שעשיתי הלכה נלמדת – שממה שעשה חור במלחמת עמלק, שהלך עם אהרן ועמדו מצידיו של משה כשעמד בתפילה, נלמדת ההלכה שצריך ששנים יעמדו מצידי הש״ץ.

שחור הלך עם אהרן במלחמת מדין ועמדו מצידיו של משה בתפילתו, כמפורש בקרא (שמות י״ז י׳ - י״ב), ״...וּמֹשֶׁה אַהֲרֹן וְחוּר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה... וִידֵי מֹשֶׁה כְּבֵדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיָּשִׂימוּ תַחְתָּיו וַיֵּשֶׁב עָלָיְהָ וְאַהֲרֹן וְחוּר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ״.

ומפעולותו זו של חור, שעלה עם משה ואהרן בכדי להתפלל, נלמדת הלכה, שכאשר שליח ציבור עובר לפני התיבה, צריך שיעמדו מב׳ צדדיו ב׳ אנשים, כדאיתא בפרדר״א מ״ד, ״ומשה אהרן וחור עמדו במקום גבוה בתוך מחנה ישראל, אחד מימינו של משה ואחד משמאלו. מכאן אתה למד ששליח צבור אסור להתפלל אם אין שם שנים עומדים״ [ובגירסת חורב בפרק מ״ג יש תוספת, ״...ששליח ציבור אסור להתפלל אם אין שנים עומדים אחד מימינו ואחד משמאלו״].

והיות ואיתא בחז״ל (מכילתא בשלח א׳ ד״ה וידי משה, תנחומא בשלח כ״ז וכפרש״י שמות י״ז ז׳), שבאותה שעה הם היו בתענית ציבור, לכך הובאו הדברים להלכה בראשונים לגבי הלכות תענית, וכן פסק הטור באו״ח סימן תקס״ו ותר״ט.

[והלכה נוספת נלמדת מפעולתו זו, שבתענית צבור, אף אם יש רק שלשה שנתענו, אפשר לעבור לפני התיבה בתפילת תענית, שהרי מכל המתענים, רק משה אהרן וחור היו במקום, ואפ״ה עמדו בתפילת תעניות[22]. כן איתא בכלבו (סי׳ כ׳ ד״ה וכתב), ״ופעמים שלא יתענו ארבע, דבכך די לתענית צבור דכאשכחן במטה אהרן וחור במלחמת עמלק״. וכן לכאו׳ משמעות דברי הרא״ש במגילה א׳ א׳ ד״ה גמ׳. ולהדיא בספר המחכים ד״ה ושני וחמישי[23]].

ולמעשה כשאין השיטנה שולטת – שהלכה זו שנלמדת ממעשהו של חור, שצריך שיעמדו שנים מצידי הש״ץ, ונהגים בה בפועל רק ביום הכיפורים, שהוא יום שאין השיטנה שולטת.

שהלכה זו ששנים יעמדו מצידי הש״ץ אינו נוהג אלא ביוה״כ, כן כתבו רבותינו הראשונים, יעויין בראבי״ה (ח״ב יומא תקכ״ט ד״ה ויש פרושים), שהביא שבפרדר״א איתא דין זה רק על יוה״כ, ״ובפרקי דרבי אליעזר אמר שצריך לעמוד ביום כיפורים אחד מימינו ואחד משמאלו של שליח צבור...״, וכעי״ז בהביאו המבחר (יומא סימן תשכ״ה) והאור זרוע (ח״ב הל׳ יוה״כ רס״א) בשם הפרדר״א [אך בפרדר״א שלפנינו, לא מוזכר כלל כלפי יוה״כ, אלא רק תעניות]. וכן איתא בספר המנהגים לר״א טירנא (יום כיפור ד״ה ערבית), ״ויעמוד ש״צ אחד מימינו ואחד משמאלו... עד שיאמר כל נדרי ג׳ פעמים״. וכן כתב הרוקח (סימן ר״ג).

וכתב בטור (הלכות יוה״כ, אור״ח סוס״י תרי״ט), ״ואיתא בפרקי דרבי אליעזר, שצריך להעמיד אחד לימין שליח ציבור ואחד לשמאלו, כדכתיב ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד, ומזה נהגו להעמיד סגן אצל ש״צ ביום הכפורים״. ובבית יוסף שם ד״ה ואיתא כתב, ״וכן מנהגינו בר״ה ויום הכיפורים״. ומקור דבריו הם לשון ההגאות מימוניות סוף הלכות שביתת עשור ד״ה איף[24], וכן פסק בשו״ע שם סעיף ד׳ (רק לגבי יוה״כ), ״צריך להעמיד אחד לימין שליח ציבור ואחד לשמאלו״.

ובקיום דין זה למעשה, כתבו הפוסקים שלא נוהגין כן בר״ה, אלא רק ביוה״כ[25], עיין בהערה הטעם ופרטי הדינים בזה, וע״ע בהערה[26] בענין קיום דין זה בתעניות ציבור.

וביום הכיפורים אין השיטנה שולטת, כדאיתא בימא כ׳ א׳, שביום הכיפורים אין רשות לשטן להשטין, ש׳השטן׳ בגימטריא ׳שלוש מאות שישים וארבע׳, ששלוש מאות שישים וארבע ימי שנת החמה יש לשטן רשות להשטין, וביום השלוש מאות שישים וחמשת השבשנה [שהרי שנת חמה היא שס״ה ימים], והוא יום הכיפורים, אין לו רשות להשטין.

אבי שאחרי האריך ימים – שכלב אבי חור, שהאריך ימים אחרי בנו, היה עמו כדלהלן.

שכלב אבי חור האריך ימים אחרי בנו, שחור נהרג במעשה העגל, שכאשר ראה שרוצים לחטוא ולעשות את העגל [ולמרות שראה מה עלה בגורל הזקנים שהוכיחו אותם, שעמדו עליהם והרגום, כדאיתא בתנחומא בהעלתך י״ד], לא חשש על עצמו אלא רק על כבוד קונו, ועמד וצעק עליהם והוכיחם בדברים קשים כנגידים, ובאו גם עליו והרגוהו, כדאיתא בארוכה בסנהדרין ז׳ א׳, שמו״ר מ״א ז׳ וויק״ר י׳ ג׳ במד״ר ט״ו כ״א. תנחומא תצוה י׳. בהעלתך י״ד. ועוד הרבה.

ומעשה העגל היה בשנה הראשונה לצאת בנ״י מארץ מצרים, כדאיתא בסדר עולם רבא ח׳ - ו׳. נמצא שנהרג בשנה הראשונה.

ואילו כלב אביו, האריך עוד יותר מחמשים שנה אחרי, שהיה מן הנכנסים לארץ ישראל, וכדמפורש בקרא (במדבר י״ד כ״ד), ״וְעַבְדִּי כָלֵב עֵקֶב הָיְתָה רוּחַ אַחֶרֶת עִמּוֹ וַיְמַלֵּא אַחֲרָי, וַהֲבִיאֹתִיו אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בָּא שָׁמָּה וְזַרְעוֹ יוֹרִשֶׁנָּּה״, וע״ע בשפטים א׳ י׳ - י״ב, שלאחר מיתת יהושע, כלב היה עדיין חי וכחו במותניו, שהיה ראש הולחמים משבט יהודה במלחמה על קרית ספר שבהרי חברון.

למרות הבטחתו שמרוחו ממרומים – שכלב אביו של חור שהאריך ימים אחריו, למרות הבטחתו שהיתה שלא כהוגן, שיתן את בתו עכסה למי שיכבוש את קרית ספר, בכל זאת שמרוחו ממרומים, שנענה כהוגן, שקיבל כחתן את עתניאל בן קנז, שהיה גדול בתורה.

שכלב הבטיח שלא כהוגן, שלפני שיצאו למלחמה על קרית ספר, הכריז כלב (יהושע ט״ו ט״ז ושפטים א׳ י״ב), ״...אֲשֶׁר יַכֶּה אֶת קִרְיַת סֵפֶר וּלְכָדָהּ וְנָתַתִּי לוֹ אֶת עַכְסָה בִתִּי לְאִשָּׁה״, והבטחתו זו היתה שלא כהוגן, כדאיתא בב״ר ס׳ ג׳, שהרי אילו היה עבד (שהוא פסול יוחסין) היה לוכד את קרית ספר, הרי לא יכל לתת לו את בתו לאשה, ולמרות זאת זימן לו הקב״ה שזכה כשורה, שעתניאל בן קנז לכד את קרית ספר וקיבל את עכסה, כדכתיב שם, ״וַיִּלְכְּדָהּ עָתְנִיאֵל בֶּן קְנַז אֲחִי כָלֵב וַיִּתֶּן לוֹ אֶת עַכְסָה בִתּוֹ לְאִשָּׁה״.

והנה כלב זכה בזכיה גדולה, שהרי עתניאל בן קנז היה כשר וממשפחתו, וזאת מלבד גדלותו העצומה בתורה, כדאיתא במורה ט״ז א׳, שאותם אלף ושבע מאות הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, החזירם עתניאל בפלפולו. ועוד, שהיה שופט ישראל ארבעים שנה, וע״ע בסדע״ר י״ב.

אכן כל זה הוא דלא כתענית ד׳ א׳, ששם נמנו כל שלשה ששאלו שלא כהוגן, אליעזר עבד אברהם, שאול בן קיש ויפתח הגלעדי. ואילו כלב לא נמנה עמהם.

ולפי מה שלמד רבינו חננאל, דהטעם שהגמ׳ לא מנתה את כלב, הוא משום שהגמ׳ מנתה את שאול, ששאל כמותו לגבי נתינת בתו, ולכך חשיב הדבר כאילו כלב נמנה בפירוט. ולפי״ז יצא שמה שכתבנו הוא אף להאמור בגמ׳ בתענית.

איברא שרש״י והתוספות (בתענית שם ד״ה שלשה) נתקשו, מדוע באמת לא החשיבה הגמ׳ את כלב. ותירצו בראשונה, שלא היתה כוונתו של כלב כפשוטו, שמי שיכבוש את קרית ספר יקבל את בתו, אלא שאמר שמי שיוכל לחזור על כל אותן הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, ולכך לא חשש שמא הוא עבד או פסול. ובשניה תירצו, שהיות ועכסה היתה צדקת גדולה וצנועה במיוחד, לכך סמך על זכותה וזכותו שתסייע, שהרי אין מזווגין אלא כפי מעשיה[27].

על תירוצם של רש״י ותוספות (בתירוצם הראשון), הקשה המהרש״א, נהי נמי שכוונתן על מי שיוכל לחזור על ההלכות שנשתכחו, אבל מ״מ יתכן והוא יהיה פסול נישואין, שמצאנו שהיו ממזרים תלמידי חכמים. ולכך ביאר המהרש״א שהיה ברור לכלב, שאם יהיה מאן דהוא שיוכל להחזיר את ההלכות שנשתכחו, בהכרח הוא רק ע״י רוח הקודש, ובפסולים לא יתכן שתשרה רוח הקודש, כדקיימ״ל שאין השכינה שורה אלא על המיוחסים בישראל[28].

ובדרך נוספת ביאר העיין יעקב, שאפילו אם נאמר שהכרזתו של כלב היתה בענין כיבוש קרית ספר, מ״מ דעת הגמ׳ בתענית ששאל כהוגן, שהרי את ההכרזה לא הכריז באוזני כל ישראל, אלא לחיילים, בני שבט יהודה, שאותם הרי הכיר היטב וידע שהם שלימים וצדיקים וכשרים. ומבאר שלמלחמות לקחו רק מיוחסים וכדאיתא בקידושין ע״ו ב׳, לכך שאלתו ובקשתו היתה כהוגן [ולפי״ז צריך לומר שהמרדכי שלמד ששאל שלא כהוגן, סבר שאת הכרזתו הכריז באוזני כל ישראל. וצ״ע].

לכך מפרש, שתפקיד אותו הנציב, לא התצמצם לתקופת אותו החודש, אלא שבזמן הקציר והבציר וכו׳, כשיש שפע גדול מאוד, באותה העת היו הנציבים קונים כל אחד במקומו את הדרוש, והיות וזמן זה הוא מצב של שובע ושפע, אין הדבר גורם לחסרון. ולאחר שהנציב קנה את הסחורה, היה עליו לדאוג להביאה אל עיר המלוכה באופן הזול ביותר ולתועלת המלוכה.

ולפי״ז אומר האברבנאל, זה הטעם מדוע נקבעו הנציבים לפי איזורים, ולא לפי שבטים ועושר, היות ואי״ז כלל מס כללי, אלא רק סחורה באופן שלא יגרם מחסור, לכך יש לחלק את החלוקה באופן של תנובה מקומית, ואכן כך עשו.

20. ויעויין בפרש״י עה״פ שם, שלמד ש׳חור כרפס ותכלת׳, הם מיני בגדים צבעונים שפרש להם למצעות.

21. ומה שאיתא שם שהוא בשקל ב׳ סלעים, כתב ברש״י שם שלאו דוקא, והביא רש״י שמצא בתלמידי רבינו יצחק הלוי, ״כתונת פסים, סביב פס ידו נתן מילת ולא כל הכתונת״.

22. ובפחות משלשה, לא חשיב תענית צבור, אלא רק תענית יחיד.

23. במדרשים (במכילתא דרשב״י י״ז י״ב ובתנחומא בשלח כ״ז ועוד), וכן בראשונים, מצאנו במקומות רבים שכתוב בלשון כזה, ״מיכן אמרו, אין פחותין משלשה שיורדים לפני תיבה בתענית צבור״. ויש לדון בדברים, האם כוונתם לדין הראשון, שהעובר לפני התיבה בתענית צבור, צריך שיהא אחד מימינו ואחד משמאלו, או לדין השני, שאם רוצים להתפלל תפלה של תענית צבור, שהשליח ציבור יעבור לפני התיבה כבתענית, אין פחותין משלשה שמתענין, וצ״ע.

איברא, שהכלבו ועוד הבינו שמיעוט מתענין לדין תענית צבור, הוא בשלשה, ואילו בית יוסף באו״ח סימן תקס״ו [אות ז׳], הבין בדברי המדרש שהכוונה שצריך שיעמוד ליד הש״צ.

24. וכן מצאנו שהיה מנהג ורמייזא, שעומדים גם בר״ה, אך לאחר חורבן ב״ה וגירוש יהודיה, הפסיקו מנהג זה, אך לאחר שחזרו, החזירו מנהג זה. עיין בכל זה בספר מנהגי ורמייזא לר׳ יוזפא שמש (קל״ו שחרית יום א׳ דר״ה, ובהערה 16), וספר מנהגי ורמיזא לר״י קירכוס (עמוד ק׳ ועמוד קמ״ד).

25. וכתב הב״ח לבאר הטעם, משום דכל הטעם דבעינן הב׳, הוא משום שאצל משה בתעניתו עמדו ב׳, וא״כ בר״ה שאין מתענין לא בעינן. ואותם אלו שכתבו שנוהגין זאת אף בר״ה, אולי היו נוהגין להתענות בר״ה, ולכך נהגו כן. וגם ביוה״כ עצמו אין נוהגין מנהג זה אלא רק בלילה בתחילת התפלה, וכפי שכתב הלבוש שם, ״...אלא שאין נוהגין כן כל היום, רק בהתחלת תפלה הראשונה, ודיו לנו, שאין בנו כח להעמיד ג׳ יחד כל היום אצל החזן״.

וכתב ע״כ בא״ר, דמטעם זה נוהגים שאותם הב׳ שעומדים מצדי הש״צ בכל נדרי, ישהו מצדיו עד לאחר ברכו, כי מה שאומרים לפני ברכו אינו התחלת התפלה, וברכו נחשב כהתחלת התפלה (וכדאיתא באו״ח סימן נ״ד סעיף ג׳, ובמשנ״ב סקי״ג, ובר״ו סק״א, שדינו כתחילת התפילה ובאמצע הפרק).

אך עיין בב״ח שקרא תגר על מנהג זה, וכתב, ״והנכון שיעמדו אצלו כל היום כשאומר סליחות ותחנונים״, וכתב עוד הב״ח, שכדמוזה שיש מקומות שאכן נוהגין כך, אך רק למחצה, שמעמידים רק אחד בבקריאת התורה, אך לא נראה לו נכון, שבזה צריך שנים כפי שהיה אצל משה, ולא די באחד.

ובמקור חיים הביא, שכדברי הב״ח שצריך שב׳ יעמדו כל היום, ״כך מנהג קהלה קדושה וורמיישא פה״. וכן איתא במנהגות וורמייזא לר״י ל קירכוס (עמ׳ קמ״ד), ״שחרית יום״כ... והחזן יורד לפני התיבה ושני אנשים עומדים אצלו אחד בימינו ואחד בשמאלו״. ובמנהגי ר׳ יוזפא שמש - הוספה מכתה״י הקצר (מובא בהערה), ״...טרם שמתחיל המלך, ועומדין אצלו עד שיוצאין מב״ה״.

ויעויין במג״א סס״ק כתב, שהמנהג הוא שעומדים רק עד ברכו, וכן פסק במשנ״ב בס״ק י״ב.

26. אמת שדין זה שכתבו הראשונים, שמה שעומדים בצידי הש״צ הוא רק ביום הכיפורים, אינו מוסכם כלל, אלא יש מגדולי הראשונים והפוסקים שסברו שהוא בכל תענית ציבור, וכדברי הטור אור״ח תקס״ו, ״לכך צריך בתענית צבור שיעמדו שנים אצל ש״צ שיאמרו עמו סליחות״. והבית יוסף הביא מקור דין זה מדברי המכילתא [אך קצת קשה לי מה שהביא את דברי המרדכי כמקור לכך, בו בזמן שהמרדכי סובר שכל דין זה הוא רק ביוה״כ ולא בכל התעניות. וצ״ע]. וכן פסק בשו״ע שם סעיף ז׳, ״בתענית צבור יעמדו שנים אבל שליח צבור מזה אחד ומזה אחד שיאמרו עמו סליחות״.

ונתקשו האחרונים מדוע לא נוהגים כן בימינו, מדוע נשאר המנהג רק ביום הכיפורים בתפילת כל נדרי. בלבוש שם כתב, ש״א שצריך כן ולא הוסיף, אך כנראה שסמך על מה שכתב בסימן תרי״ט, שאף ביוה״כ אין בנו כח להעמיד כל היום ולכך מעמידים רק בכל נדרי, וא״כ פשוט שאין לנו כח להעמיד בכל תענית.

במג״א סס״ק כתב, דאפשר שלא נהגו כן, משום דקיימ״ל בפסחים נ״ד ב׳, שאין תענית צבור בבבל. ולכך אין לכל התעניות צבור שבחו״ל דין של תענית צבור. ולפי״ז יצא שבא״י חייבים להקפיד על קיום דין זה אף בתעניות ציבור.

ועוד מתרץ המ״א, שכל תקנה זו היתה כשרק הש״צ היה מתפלל ומוציא את הרבים, אך כיון שבימינו כולם אומרים הסליחות עם הש״צ, א״כ אין צריכים לעמוד לידו עוד ב׳.

בפרישה תירץ בדומה למ״א (בדרכו השניה), דדוקא בימיהם שלא היה כפולות כל אחד ואחד מחזורו והיו מתפללים בע״פ, היו צריכים ששנים יעמדו אצל הש״צ שהוא היה הבקי ורגיל, והיו אומרים עמו, משא״כ בזמנינו כשקורא כל אחד ואחד מתוך מחזורו, נחשבים כל המתפללים כעומדים ליד הש״צ.

ותרוץ נוסף מתרץ הפרישה, שכל דין זה שצריך שיעמדו מצדי הש״צ, הוא רק בתענית שעומדים בתפלה כל היום, דומיא דמשה שעלה ראש הגבעה עד בא השמש, ולכך רק ביוה״כ שעומדים כל היום בתפילה, שייך דין זה, אך בשאר תעניות לא שייכא.

27. ועל תירוצם זה של התוספות, הקשה העיין יעקב (על העין יעקב), הרי לאברהם מן הסתם היו זכויות יתרות, ובמיוחד שיש לצרף את זכויותיו של יצחק שהוא הזקוק לשידוך, ואפ״ה חשיב אליעזר ששאל שלא כהוגן. ותירץ שאין הכי נמי, אם היה כלב הראשון שעשה כדבר הזה, ניתן היה לומר ששאל שלא כהוגן, אך כיון שלכלב היה מלמד טוב היאך להתנהג, אם אליעזר עבד אברהם, שעשה כדבר הזה ועלתה בידו, וזאת מחמת זכויותיהם של אברהם ויצחק, לכך כלב לא חשש, וחשב שזכות בתו וזכותו יעמדו להם לרצון, כפי שאכן היה.

28. ולפי״ז נצטוך ליישב את דברי המרדכי, מדוע המדרש מנה את כלב, הרי יש לו חשבון ברור מדוע עשה כן. אלא שיש לישב שהיות ועתניאל בן קנז לא החזירם ברוח הקודש, אלא ׳בפלפולו׳, וכדלעיל, כדאיתא בתמורה ט״ז א׳, ופלפול הוא מכח לימוד ועמל התורה, לא מכח רוח הקודש, ולכח זה גם פסול יכול להגיע, לכך נמנה גם כלב בין אלו ששאלו שלא כהוגן.

דבר לפותרים:

- כל תשובה הנשלחת למערכת, מתקבלת בתשומת לב ובכבוד הראוי.
- תשובות הקוראים החשובים שיש בהם הוספות והערות, המגיעות למערכת **עד יום שני בשעה 8.00 בבוקר בדיוק**, המערכת משתדלת לשלבם בתשובות המודפסות. [לאחר הנ״ל, לא תמיד ניתן לשלבם, ואי״ה עוד חזון למועד.]
- תשובה שאינה מנומקת וללא מקור, אינה נחשבת. [כגון, תשובה ל״מעשה רב״ בסגנון ״הצדק עם פלוני״, בלא לנמק מדוע או מבלי לציין מקור, וכן תשובה ל״כתב חידה״ בסגנון ״הדמות היא אלמוני״, בלא לפרט היאך התשובה מתאימה לכל ההגדרות (או לכה״פ לארבע מתוך שש הגדרות), וכן כל כה״ג.]
- כל תשובה נכונה משתתפת בהגרלה [אף אם אינה התשובה המודפסת].
- יש לכתוב בבירור את שם השולח, כתובתו ומס׳ טלפון במקום בולט.
- רצוי להשאיר את שולי הדף ריקנים, כשתי ס״מ בכל צד ולמעלה ומטה, שכידוע שולי הדף בפקס אינם ברורים.
- אין לשלוח אותו דף פעמיים [ואף לא לשתי מספרי הפקס השונים].

סיפור ושאלה בצידו

לעורר את בני המשפחה ללימוד הפרשה עם פרש"י.

מבין הסגולות הרבות לאריכות ימים ושנים, מקום של כבוד תופסת לה הסגולה עתיקת הימין של קניית מקום קבורה. רבים מקפידים על כך יותר מאשר על דברים המפורשים בתורה המאריכים ימים, ככיבוד אב ואם ושילוח הקן, ולא מחמת שיודעים את דרשת חז"ל שאריכות ימים שנאמרה בהם היא לעתיד שכולו טוב, אלא מתוך נהירה אחר סגולות, שבדרך כלל קל יותר לקיימם, מאשר להקפיד לקיים מצוה בכל פרטיה ודקדוקיה.

אותם אלו שרוב ככל חייהם עברו עליהם בארץ טומאת העמים, יש להם חשק רב לזכות לכל הפחות להקבר בארץ הקודש, להינצל מצער גלגול מחילות, ולכך, רבים מהם, אף כאלו שבקשיי מטבעות מצויים בכיסם, וודאי שלא שטרות, גם הם חוסכים פמיתם, ופרוטה לפרוטה מצרפים, עד אשר זוכים לקנות חלקת קבר בארץ הקודש.

ישנם קהילות רבות בגולה, שרכשו עבור בני קהילתם חלקות קבורה שלימות בבתי החיים, אפילו שם הקהילה מוטבע על עמוד שיש בכניסה לחלקה. כל אחד מבני הקהילה ששילם 'דמי חבר' כל ימיו, כפי שכלול בהם חלקת קבורה בבית החיים הקהילתי שבגולה, כך כלולה בהם הזכות לחלקת קבורה בבית החיים שבארץ הקודש, כאשר קופת הקהילה מממנת את קניית החלקה והוצאות הקבורה, ואילו הוצאות העברת והטסת הנפטר לארץ הקודש, הם על חשבון המשפחה.

מאחר ורבים משתוקקים לזכות בזכות הגדולה להקבר בארץ הקודש, חשבו בדעתם אנשי ה'חברא קדישא' דירושלים עיה"ק, להקל מעל אותם יהודים יקרים שאין באפשרותם או באפשרות קהילותיהם לממן חלקות קבורה בבתי החיים בירושלים, שכידוע עולות סכומי עתק. לכך רכשו אנשי ה'חברא קדישא' שטח גדול בהרי יהודה, בדרך המובילה ל'בית שמש', בין הרים וגבעות, במקום מרהיב ביופיו, וישדו בו 'בית חיים' מיוחד לבני הגולה, "בית החיים ארץ החיים".

בבית החיים זה נהגו לעשות את כל הלכות ועניני הלוויה והקבורה כמנהג 'ירושלים עיר הקודש', כפי שנקבע על ידי גדולי ישראל לדורותיה, כאשר אף חלק מאנשי החברא קדישא היו מ'אנשי ירושלים', ועם התרחבות שכונת הר"שוב הישן' בבית שמש הסמוכה, צירפו לאנשי הצוות, כמה אברכים מקומיים.

הנהלת החברא קדישא הקימה משרדי רישום בכמה מרכזים גדולים בגולה, ויחד עם זאת סיכמה עם עשרות קהילות על הקמת חלקות מיוחדות עבור צרכיהם, כאשר כל חלקה מתוחמת ומגודרת, ושלט גדול עם שם הקהילה קבוע בה.

מלבד 'בית לוויות' גדול שבנו במרכז בית החיים, בכדי לזכות את הנפטרים, הוסיפו החברא קדישא ובנו במקום 'בית מדרש' אשר בו נשמע קול התורה במשך היום, על ידי אברכים מופלגים מהעיר בית שמש הסמוכה, אשר קבעו את מקום תלמודם בבית המדרש המקומי, ומגיעים בכל יום לתלמודם בהסבה מסודרת.

הרעיון של בית החיים המיוחד הצליח ביותר, יהודים רבים מהגולה רכשו בו עבור עצמם חלקת קבר 'לאחר מאה ועשרים', כאשר חלקם רכשו במקום מפני ידידיהם וקרוביהם שכבר רכשו שם חלקה, אחרים מפני ששם קבורים חברי קהילתם, וגם היו כאלו שרכשו במקום, בגלל המיקום הנוח, שכמעט כל בית החיים היה במישור, שקרוביהם יוכלו להעלות בקלות לקבר בכל 'ארצייט', מבלי להתייגע בטיפוס בגבעות והרים, ו'המסכנים הגדולים ביותר', אלו שלא זכו להגיע אפילו ל'שערי דעת', רכשו לעצמם חלקה ומקום קבורה, בגלל שהמקום נקי ומסודר, מטופל ומתוחזק, ויש בו אפילו נוף מיוחד.

במשך הזמן בית החיים גדל עוד ועוד, חלקות רבות נוספות הוכשרו, וכמעט בכל יום התקיימו בו לוויות, לפעמים אף יותר מאחת, כאשר המשפחות האבלות מגיעות הישר ממנל התעופה הסמוך בכעשרים דקות נסיעה, ולאחר הלוויה, חלקם היו נשארים ל'מי השבעה' בארץ הקודש, ואילו אחרים היו שבים מיד לארץ מגוריהם, לשבת שבעה בבית הנפטרים.

בחודשים האחרונים הגיעו להנהלת החברא קדישא תלונות חמורות ממשפחות אבלות שהגיעו ללווית יקיריהם, שכאשר חזרו מהקבורה לרכביהם שעמדו בחניון המסודר שעל יד בית הלוויות, מצאום פרוצים, ונגנבו מהם חפצי ערך רבים, ולפעמים אף כ' כספם שהביאו עמם בנסיעה, כרטיסי טיסה, ושאר חפצים חשובים.

בתחילה ניסו הנהלת החברא קדישא לדאוג להשאיר תמיד אחד מאנשיהם באיזור בית הלוויות, שעצם מציאותו במקום תניס את הגנבים, אך לצערם הרב, מפאת גודל המקום ורחבותו, למרות השארותו של אותו אחד, הגנבות המשיכו.

כל פניותיהם של אנשי החברא קדישא למשטרה, לא הועילו, המשטרה 'הואילה בטובה' לשלוח אחת לכמה ימים 'ניידת משטרה' שתעשה סיבוב של דקה באיזור בית החיים עם 'אורות כחולים מהבבים', שפשוט שסיבוב זה לא הועיל מאומה.

להשאיר במקום כמה מאנשי החברא קדישא, לא היה דבר סביר, שהרי אין תפקידם לשמור מפני גנבים, וזאת מלבד מה שהדבר אינו פשוט כלל, שהרי על פי מנהג ירושלים, עושים אנשי החברא קדישא ב'מנין' 'שבע הקפות' סביב הנפטר קודם קבורתו. ולכך שכרו שומר שיסתובב במקום.

גם הסתובבותו של השומר במהלך הלוויה והקבורה לא הועילה, כנראה שהגנבים זיהו את השומר, ופעלו במקומות שבאותו העת הוא לא הסתובב, מה גם שהשומר לא יכל להבחין בגנבים מסיבה פשוטה, שכמעט בכל לוויה, במיוחד אלו שעברו את הנסיונות הרוחניים הגדולים שהיו באותו דור בארצות הגולה, ישנם תמיד כמה שאינם נראים בדיוק כשומרי תורה ומצוות, ולמרות שרבים מהם לדאבוננו הרב אכן אינם שומרים תורה ומצוות, בכל זאת אי אפשר לחשוד בהם שהם פורצים למכוניות משפחתם וגונבים מכל הבא.

בעצתם של מומחים התקינו אנשי החברא קדישא מערך של מצלמות ברחבי בית החיים, אשר צילמו בכל עת את הנעשה בתחומו, והתמונות נראו על גבי מסכים במשרדי החברא קדישא במקום. למרות שפעולה זו צימצמה במעט את היקף הגנבות, שהרכבים שחנו על יד עמודי המצלמות לא נפרצו, בכל זאת רכבים אחרים המשיכו להפרץ ולהגנב כמעט בכל לוויה ולוויה, ומבחינת גודלו של בית החיים, קשה היה להתקין בו מערכת שתכסה את כולו במצלמות.

כאשר כלו כל הקיצים, והמצב הפך לדברים של כמעט כל לוויה, בעצת רבותיהם פנו אנשי החברא קדישא למשטרה, וביקשו להפגש עם הקצין האחראי על אותה גזרה, כאשר הם מספרים לו על תחושתם הקשה של המלווים, שבזמן הקצר בה הם מגיעים לארץ הקודש, הם כבר טועמים בה מגבנותיה.

כשראו אנשי החברא קדישא שדיבורים על מסכנות ורגש אינם משפיעים על קצין המשטרה, הוסיפו והעלו 'טענה מאוד משכנעת'. "אותם המלווים שרואים שזה מצב המשטרה בארץ, הם מפסיקים לתרום לאירגוני שלטון החוק', המשטרה תפסיד מתרומות יהודי הגולה עקב גנבות אלו".

כששמע הקצין שבעקבות גנבות אלו יתכן ויגרם הפסד כלכלי למשטרה, אולי הוא יפסיד את אותם 'חבילות שי' ששולחים אותם קהילות מובלבלות מהגולה למען 'עובדי מערכות המשטרה והצבא', בכל פעם שיש חלילה התדרדרות ביטחונית, הבין שאסור שמצב זה ימשך, חייבים להפסיק את הגניבות מיידית.

עוד באותו יום קרא הקצין לשנים מ'בכירי בלשי השטח', העבירם מהתפקיד בו הם עסוקים, והורה להם שכעת עליהם לדאוג להניח את ידיהם על אותם גנבים, 'המסכנים בגניבותם את בטחון מדינת ישראל'. ובכדי לתת לאותם בלשים עידוד מיוחד, הוסיף והסביר את דבריו, שעקב הגניבות הללו ימנעו אותם אנשי הגולה מלתרום עבור הגופים האחראים על כל מחדלי הבטחון.

למחרת קבעו הבלשים פגישה עם אנשי החברא קדישא, סיירו לאורכו ולרחבו של בית החיים, צפו שעות רבות בסרטי התיעוד שצולמו, ו'למדו' היטיב את המקום ונקודות התורפה שבו. למסקנא אחת הם הגיעו, שכנראה הגניבות קשורות לרכב מסוג 'מאזדה' בצבע שחור, בעל מספר מסוים, שכפי הרשום במשרדי הרישוי, היא בבעלות 'ערבי ישראלי' המתגורר ב'מזרח ירושלים'. רכב זה נצפה במצלמות כשהוא נכנס ומסתובב בשטח בית החיים כמעט בכל יום, כאשר מסתבר שאין לערבי ממזרח ירושלים מה לחפש בעת לוויות של יהודים, מלבד לקיים את ההלכה שקיבלו במסורת מאבותיהם, ש'לא ללכת ארבע אמות בלי נטילת ידים', שהלכה זו הם מקיימים בכל עת ובכל מצב.

בסיום הפגישה עם אנשי החברא קדישא בקשו הבלשים שבעת מועד לוויה קרובה, או בכל התעוררות של מצב מחשיד, שיודיעו להם על כך מיידית.

בלוויה הקרובה שהתקיימה במקום, של משפחת יהושועמית מצרפת, בה נפטר אבי המשפחה, שהיה בין אלו שעוד חיו במרוקו, והיה בין אנשי הקהילה המרוקאית 'רמב"ם' בשטראסבורג שבצרפת. רבים מהקרובים וה'ידידים הגיעו בטיסה מיוחדת ללוויה, ואף ההספדים, חלקם הגדול נאמר בצרפתית, וחלקם האחר במרוקאית, כדי שיבינו היטב הידידים הבקיאים יותר בשפה זו.

במהלך לוויה זו, מצד אחד לא היה קשה לבלשים להתערב בינות למשפחה והמלווים, היו שם אנשים רבים שמפני המעמד חבשו לראשם את הכיפות השחורות של החברא קדישא, כך שגם הבלשים היו נראים כאחד מתוך עשרות, אך מאידך, השתתפותם של אנשים רבים שהסתובבו בחוסר מעש בכל שעת ההספדים הארוכה, בחנו את המכוניות שבחניון, גרמה לבלשים עבודה רבה.

חלק מהזמן הסתובבו הבלשים, אחד טייל בינות לקברים הסמוכים, כאשר משקפיו השחורות מסתירות את כיון מבט עיניו, ואילו האחר סייר באיזור המכוניות החונות, ליד המכוניות הנראות מפוארות ומלאות 'כל טוב מצרים'.

בשעת ההספדים, אנשי החברא קדישא אינם נצרכים להיות באולם ההספדים, מלבד אחד מהם אשר מנהל את הסדר ומזמין את המספדים כל אחד בתורו, ולכך בדרך כלל מנצלים אנשי החברא קדישא את אותו הזמן ללימוד או לסידור עניניהם. כיום, בעת לוויה זו, חלק מאנשי החברא קדישא שימשו אף הם כצופים, הם עמדו מתחת לעץ עבות, בעל ענפים רבים, ושוחחו ביניהם, כאשר עיניהם צופות לכל הכיוונים, אולי יצליחו לראות דבר מחשיד. וחלק האחר ישב במשרדים מול המסכים, לראות אולי יראו ויזהו דבר מחשיד, ויוכלו לעשות בכך חסד גדול עם כל המלווים.

במשך זמן הצפיה הבחינו אנשי החברא קדישא באדם המסתובב בחוסר מעש במקום, מראהו החיצוני היה כשל יהודי השומר מעט תורה ומצוות, מהסגנון המכונה 'דתי', לראשו 'כובע גרב', 'יתוי פניו' היו כשל מוצא אשכנזי או רוסי, כך שלא כל כך נראה שיש לו קשר כל שהוא ללוויה.

אותו אחד הסתובב בעיקר באיזור החניה הצדדית, היכן שיש את הדרך העולה לכיוון הקברים דרך הכביש הסלול, לא דרך המדריגות במקום בו עמדו קהל רב, ולאחר שהסתובב שם זמן רב באופן מאוד מחשיד, פנה האיש והחל להעלות בשביל השני הסובב את בית הקברות, דרך המאריכה במיוחד על פני הקיצור בעליית תשעה המדריגות והליכה בשביל בו עמדו אנשים רבים, והרחיק לכת עד לקצה האחר של בית הקברות, שם פנה אל רכבו שחנה מוסתר בצילו של עץ גבוה ורחב ענפים.

לאחר שהתעכב זמן מה ברכבו, יצא וחזר שוב בכל הדרך הארוכה עד לחניה הסמוכה לבית הלוויות, שם שוב הסתובב סביב הרכבים הרבים והיקרים שחנו, תוך כדי שעיניו לא מפסיקות לשוטט אנה ואנה, כפי שנראה אדם העושה דבר שיש להסתירו, ויחד עם זה בודק כל הזמן את הרכבים החונים.

אחד הבלשים מיהר לעבר הרכב המוסתר, וראה שיש בו בחלקו האחורי כל מיני חפצים מחשידים, בין היתר היו שם כמה תיקים וחפצים שונים שלא בדיוק התאימו עם סגנונו של האיש.

הבלש מיהר להתקשר לאחד מאנשיהם, שיבדוק במחשב לפי 'מספר הרישוי' את זהות בעל הרכב, ולאחר רגעים אחדים השיב לו, שהרכב היה שייך עד לפני ימים ספורים לאחד מ'המנויים אצלם', שמבקר בתכיפות בחקירות ובתי מאסר, וכעת עבר בעלות לרשותו של אחוד פרידעכטיגערגנבענער מבית שמש הסמוכה. הוסיף ואמר השוטר הבודק, שיתכן ואף אחוד זה הוא מאותם 'חברה', שחלק ממשתקיחים להשמט מאיתנו הוא בהעברת בעלות רכביהם מאחד לשני.

עם ידיעת הפרטים התקשר הבלש לרעהו, עדכן אותו במידע, והוסיף ואמר, שלפי כל הנתונים שיש כעת בידינו, נראה שיתכן והוא הגנב. לא נראה לי שלאחוד הזה עם המראה האשכנזי והשם המסובך יש קשר ללוויה מרוקאית צרפתית, מה גם שהוא קשור עם 'אינשי דלא מעלי', וברכבו נמצאים כל מיני דברים שלא סביר שיהיו ברשותו, וזאת מלבד מה שכל הזמן מתרחק מחברת אנשים ומעדיף לעשות סיבובים רבים, העיקר שלא להעלות במדריגות היכן שעומדים המלווים.

תוך כדי ההספדים הארוכים, נכנס למשרדי החברא קדישא יהודי מבוגר שטען שהשאיר ברכבו ארנק מלא מזומנים, וכאשר לפני דקות ספורות נזכר בדבר, מיד פנה לרכבו לקחתו, ולצערו ראה שהרכב פרוץ והארנק זרוק בצידו ריק ממזומנים.

הבלשים התפעלו מתעוזתו של הגנב, שתחת אפם התרחשה הגניבה, תוך כדי שהם עוקבים אחרי הגנב. מעניין היאך הצליח הגנב הזריז לבצע את הגניבה בלא שהבחינו בו. אחד מהבלשים הלך לבדוק במצלמות, וראה שבדיוק צדה השני של הרכב, הצד בו הוא נפרץ, אינו נראה לעיני המצלמה.

כעת המתינו הבלשים למסע הלוויה מבית הלוויות ולקבורה, שזו העת בה מצוי שנפרצים מכוניות, והחליטו יחדיו שלא יגרעו מאותו אחד עין, כך שהפגם הוא לא יצליח להמלט מידם.

כשהחל מסע הלוויה לצאת לדרכה, החלו אנשי החברא קדישא לצאת עם המיטה לכיוון חלקת הקבורה, כאשר עם יציאת המיטה שברו חתיכת חרס והכריזו בקול 'הפח נשבר ואנחנו נמלטנו', שדבר זה נעשה כ'מנהג ירושלים' ועל 'דרך הסוד'.

המלווים הרבים המשיכו לצעוד אחר המִטה, ורק 'מיודעינו' פנה מתוך הקהל לכיון החניה התחתית, דרך שביל האספלט הארוך המובל לחלקת הקבורה, אך באריכות רבה, והחל משוחח רגע קט ב'מכשיר סלולולארי'.

באותה העת סימנו אנשי החברא קדישא לבלשים, שכעת נכנסה לשטח בית החיים, מכונית מסוג 'מאזדה' בצבע שחור, אותו רכב חשוד השייך לערבי ממזרח ירושלים שנצפה רבות בשטח בית החיים.

הבלשים צירפו אחד ולאחד, כנראה שמיודעינו התקשר לשותפו לפשע, לאותו ערבי, שלצערינו אצל אחינו הטועים והרחוקים מתורה ומצוות הוא דבר מצוי שיהודי פועל יחד עם ערבי בכל מיני 'עסקי דלא מעלי', ומיודעינו הודיע לשותפו הערבי, שכעת מסע הלוויה יצא לכיוון הקבורה, והגיע זמנו לפעול.

הרכב השחור התקרב לחניה, הנהג עצר את מכוניתו, הביט אנה ואנה, יצא מהרכב לכיוון רכב סמוך, ולפתע חזר על עקבותיו, נכנס לרכבו ובנסיעה מהירה נמלט מהמקום.

בינתים הספיק מיודעינו לעבור את כל שטח החניה תחת עינם הפקוחה של הבלשים, והמשיך לכיון חלקות הקבורה. באותה שעה החליטו הבלשים שכבר עבר מועד הגניבה, וכנראה שהבחין בהם, ולכך פנו אליו והציגו את עצמם כשוטרים, והחלו לתחקר אותו.

במהלך החקירה הקצרה ביקשוהו שיוציא את חפציו, ולאחר בדיקה קצרה מצאו בארנקו סכום עתק של כסף מזומן, בשקלים, דולרים ויורו, קרוב לסכום שלא מזמן נטען עליו שנגנב מאחד הרכבים.

כעת ה'פזל' היה ממש מושלם, הגניבה נמצאה באמתחתו, רק צריך שיודה באשמתו ויאשים את שותפו הערבי, ונגע הגניבות יבוער, והם, הבלשים יקבלו איזה שהוא 'מענק מיוחד' על שהצליחו לתפוס את הגנב במהרה. אך לתדהמתם מיודעינו החשוד בגניבה טען שזה כספו, הוא חף מפשע, וזו לו הפעם הראשונה שהגיע לבית החיים, ללווית קרובו.

הבלשים עשו את עבודתם נאמנה, וכשהשיב להם לשמו, וראו שהוא אכן השם שבו הוא רשום, 'אהוד פערדעכטיגערגנבענער', פנה אחד מהם אל עבר בית הלוויות, שם המתינו קרובי המשפחה הכהנים שמצוותם בשעה זו היא שלא ללוות את המת, ושאלם האם יש להם קרוב משפחה בעל שם 'פערדעכטיגערגנבענער'.

הנשאלים הרימו גבה למשמע השם האשכנזי האסלי ששמעו, הם אפילו לא יכלו לחזור עליו בלא עשר שגיאות, והחליטו מיידית, אין לנו במשפחה אדם בעל שם אפילו דומה.

הצעירים שעמדו משוועממים כל זמן ההספדים, הבחינו במעקבם של הבלשים, ובריצותיהם של אנשי החברא קדישא מכאן לשם, שצפו בכל עת למרחוק, ובין בדל המילים ששמעו הבינו שמדובר בבדיקה אחר גנב. הוסיפו ואמרו לבלש, בטח שהוא הגנב, הוא לא קרוב ולא נראה קרוב, תאסרו אותו ותראו איך שהוא יזמר לכם על כל הגניבות.

רבי דוד, אחד מהכהנים המבוגרים שעמד שם, והבחין בכל אשר נעשה, ביקש מהבלש שימתין עוד רגע לפני ש'יעשה מעשה', והתקשר לאחד מבני המשפחה, זה שהכיר כל אחד בשמו, ושאלו אם יש במשפחה מאן דהוא עם שם בעל צליל אשכנזי ארוך, ולתדהמתו השיב, שלדודה האלמנה יש אחות בבית שמש, שהתחתנה עם אשכנזי בעל שם ארוך מאוד מאוד, משהוא מסובך מאוד שהוא לא יכול לחזור עליו, ואותו הדוד נמצא כאן בלוויה.

הבלש בקש מרבי דוד את מכשירו הסלולולרי ושאלו האם יתכן שקוראים לו 'פ ע ר ד ע כ ט י ג ע ר ג נ ב ע נ ע ר', כשהוא מאיית את השם הארוך לאט לאט. כל השיב הקרוב, ולשאלת הבלש על פרטיו השיב הקרוב, הוא דוד זקן המהלך בהופעה חיצונית קצת מוזרה, חובש לראשו כובע גרב, ויש לו הנאה מיוחדת תמיד ללכת עם ארנק מלא וגדוש בכל סוגי המטבעות, וברכבו יש לו כל מיני שמואנצעט.

רבי דוד, שברגע האחרון מנע את מאסרו של הדוד, שמח מאוד על שהקב"ה גילגל לידיו הצלה של יהודי מבזיון וצער רב, ופנה אל הכהנים הצעירים שעמדו בסמוך, שהיו בטוחים במאת האחוזים שהוא הגנב, ואמר להם, הנה ראיתם שיעור ברור ומוחשי בחיוב לדון יהודי לכף זכות, הרי אתם הייתם תופסים אותו ואולי אף מכים בו על סמך כל הסימנים שהיו לכם, ואילו כעת החברה המציאות שהיו חף מפשע הגניבה, דבר זה מלמדינו עד כמה צריך להתחזק בלדון כל יהודי שומר תורה לכף זכות.

עוד הוסיף רבי דוד ואמר, אילו בזמן ההספדים הארוכים שנאמרו במרוקאית, שלא הבנתם מהם דבר, הייתם לומדים את פרשתינו עפרש"י, אחד מהראיות המרכזיות בדבר חשדו כגנב, היה מתמוסס לכם. שיתכן וזוהי חפץ להקפיד כנאמר בפרש"י.

אך חשוב שתדעו, הוסיף רבי דוד ואמר להם, שאפילו שאם אכן נהג על פי פרשתינו ופרש"י, אין זה אלא מנהג טעות, ואין ללמוד לנהוג כן, כי כל הנהגה זו נאמרה רק במקום מסוים, וזהו קצת 'עמרצות' לנהוג כן במקומות אחרים.

השאלה היא: מהיכן בפרשתינו עפרש"י מתמוסמת לה אחת הראיות המרכזיות בחשדו של אהוד כגנב?

תשובה ל"סיפור ושאלה בצידו" משבוע שעבר:

בתשובה לשאלה, מה ניתן להכריע מפרשתינו עפרש"י, במשפטו של הגנרל, מפקד כוחות היבשה, שבשעת כיבוש כוחות יא הסכים לשלוח מספר חיילים שיפנו 'חולה לב' לבית חולים, שאי פינוי גרם למותו המיידי, למרות שבאותו שעה לא היתה מניעה צבאית לסירובו, היות וכיבושה של העיר כמעט הסתיים, ואותו איזור כבר נכבש לחלוטין. ניתן להוכיח שהגנרל חף מכל פשע, ואין עליו כל תערומת על כך שלא שלח חיילים, היות ובאותה שעה פקודיו עדיין נלחמו במקומות רבים, והיו בתוך מערכת הלחימה, על אף שבאיזור שעמד כבר לא לחמו באותה שעה, בכל זאת, עול המלחמה עליו, ואין דעתו פנויה להתעסק בצרכיו של תושב מקומי, וזאת מדברי רש"י ט"ו ג', עה"פ, "ה' איש מלחמה ה' שמו", וביאר רש"י, "ה' שמו. מלחמותיו לא בכלי זיין, אלא בשמו הוא נלחם, כמו שאמר דוד (ש"א י"ז מ"ה), ואנכי בא אליך בשם ה' צבקות. דבר אחר, ה' שמו, אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אוחז הוא במדתו לרחם על בריואיו ולזון אם כל באי עולם, ולא כמדת מלכי אדמה, בשעה שהוא עוסק במלחמה, פונה עצמו מכל עסקיו ואין בו כח לעשות זו וזו". מבואר בדברי רש"י, שמלכי האדמה, כאשר הם עסוקים במלחמה, אין בהם כח לדאוג אף לתושבים ולזונם, וכן הדבר ממש בנידוננו, שבשעה שעסוקים במלחמה, אף שהגנרל עצמו לא נלחם כעת, כדוגמת מלך שאינו נלחם אלא מפקד, אין בו כח להתעסק בצרכים של תושבים, ולכך אין לקבל את הטענה של הגנרל, ועליו לצאת זכאי בדינו.

תשובות לשאלות המתפרסמות בעלון זה, יש לשלוח בכתב ברור וקריא, בצירוף שם וטלפון
עד ליום ג' בשעה 23.00 בלבד לפקס' 9741115 - 972-8 +(24 שעות)
או לפקס 1-732-3634947 או למייל yaepstein@aol.com עד יום ב' בערב בלבד.

הפרסים לשבוע זה: "חומש מקראות גדולות", הוצאה חדשה, ה"כ.
עוד חמשה זוכים נוספים, כל אחד בספר **"ספר החינוך"**.
הפרס לשבוע זה על "סיפור ושאלה בצידו": שלושה זוכים, כל אחד בספר **"תוקפו כהן השלם"**.
להערות, הארות ותגובות וכל עניני העלון, יש לפנות לפקס' הנ"ל.
לתרומות, הנצחות והצפה ניתן לפנות למערכת

שפות הזוכים לשבוע שעבר:
מונק א. – מודיעין עילית – חומש באר יעקב, ה"כ.
קולדצקי מ. – בני ברק – אפיקי ים המפואר.
רחזנפלד פ.א. – קרית ספר – אפיקי ים המפואר.
חיון מ. – בני ברק – אפיקי ים המפואר.
אוליך ש. – בני ברק – אפיקי ים המפואר.
איצקוביץ י. – מודיעין עילית – אורחות צדיקים.
בן נעים מ. – ירושלים – אורחות צדיקים.
גולדשטיין ע. – מודיעין עילית – אורחות צדיקים.

הודעה נשלחה/תשלח לזוכים. (במהלך החודש הקרוב)

לתקופת נסיון, ניתן לקבל כל שבוע את העלון **בפקס** או **באיימייל** (ללא תשלום). המעוניינים לקבלו, ישלחו את שמם וכתובתם בכתב ברור, בתוספת מס' טלפון לבירורים, לפקס המערכת או למייל: yaepstein@aol.com

© כל הזכויות שמורות ל"איחוד בחידוד" ולרבנים הכותבים - מודיעין עילית - ארץ ישראל

הסיפור לא נכתב הלכה למעשה, ואין להסיק מסקנות הלכתיות או הנהגתיות מסיפור הדברים.